

NÁBOŽENSKÝ ŽIVOT A BAROKNÍ ZBOŽNOST V ČESKÝCH ZEMÍCH

JIŘÍ MIKULEC

Nakladatelství děkuje následujícím institucím za poskytnutí obrazového doprovodu.

Národní archiv, Praha:

s. 161 – sign. XII/38; s. 283 – R 109/4; s. 293 – R 109/6; s. 330 – i.č. 123;
obr. příl. XX – i.č. 123

Archiv pražského arcibiskupství (uložen v NA Praha):

s. 18 – APA, C 80; s. 20 – APA, Miscellanea, č. 4372; s. 173 – APA, F40/1;
s. 244 – APA-L, i.č. 429

Strahovská knihovna:

s. 25 – sign. BV I 108; s. 49 – sign. BA VII 54; s. 79 – sign. BV I 108;
s. 133 – sign. BV I 108; s. 231, 232 – sign. DR IV 27; s. 252 – sign. CQ III 37;
s. 255 – sign. CQ III 37; s. 309 – sign. EN IV 9; obr. příl. II – sign. BY III 5

Vyobrazení na obálce:

Svatý Jan Nepomucký s jinými svatými Jany, rytina J. A. Pfeffela z augšpurského vydání legendy o Janu Nepomuckém od B. Balbína, které vyšlo roku 1725.

NÁBOŽENSKÝ ŽIVOT A BAROKNÍ ZBOŽNOST V ČESKÝCH ZEMÍCH

JIŘÍ MIKULEC

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

**Knihy byla vypracována s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj
výzkumné organizace RVO: 67985963.**

doc. PhDr. Jiří Mikulec, CSc.

NÁBOŽENSKÝ ŽIVOT A BAROKNÍ ZBOŽNOST V ČESKÝCH ZEMÍCH

TIRÁŽ TIŠTĚNÉ PUBLIKACE:

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 5265. publikaci

Recenzovali:

PhDr. Pavla Stuchlá, Ph.D.
Mgr. Tomáš Malý, Ph.D.

Vědecký redaktor: PhDr. David Václavík, Ph.D.

Odpovědná redaktorka Jana Kubínová
Sazba a zlom Antonín Plicka
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Fotografie tvořící obrazovou přílohu pocházejí z archivu autora.
Počet stran 400 + 16 stran barevné přílohy
Vydání 1., 2013

Vytiskla tiskárna PBTisk s.r.o., Příbram

© Grada Publishing, a.s., 2013
Cover Photo © archiv autora

ISBN 978-80-247-3698-3

ELEKTRONICKÉ PUBLIKACE:

ISBN 978-80-247-8674-2 (ve formátu PDF)
ISBN 978-80-247-8675-9 (ve formátu EPUB)

Obsah

ÚVODEM	7
1. BAROKNÍ ZBOŽNOST: REALITA, NEBO „ZBOŽNÉ PŘÁNÍ“?	11
1.1 Válka, rekatolizace a utváření katolického náboženského života	13
1.2 Otázka barokní zbožnosti	23
2. SVĚT BAROKNÍCH KULTŮ	31
2.1 Kulty spojené s Kristem	33
2.2 Andělé – poslové boží a ochránci lidí	46
2.3 Mariánská úcta	55
2.4 Kulty svatých	69
2.5 České nebe a barokní patriotismus	76
3. REÁLIE A RITUÁLY NÁBOŽENSKÉHO ŽIVOTA	95
3.1 Liturgický rok	98
3.2 Svátosti a svátostiny	101
3.3 Předměty – nástroje osobní i kolektivní zbožnosti	118
3.4 Den barokního katolíka	131
3.5 Symbolika v náboženském prostoru	145
4. ORGANIZOVANÁ ZBOŽNOST LAIKŮ	153
4.1 Náboženská bratrstva	154
4.2 Činnost bratrstev	162
4.3 Barokní pouť	179
4.4 Exkurz I. – Provoz na poutním místě Bezděz	190

5. SPOLEČENSTVÍ ŽIVÝCH A MRTVÝCH	213
5.1 Umění umírat	216
5.2 Posmrtný úděl duší: nebe – peklo – očištec	225
5.3 Odpustky	243
5.4 „Mortuální servis“ náboženských bratrstev	249
6. PROTIVNÍCI KATOLICKÉ VÍRY	263
6.1 Odpůrci katolictví	266
6.2 Kacířské knihy	275
6.3 Náboženský život a postoje tajných nekatolíků	282
7. KONEC BAROKNÍ ZBOŽNOSTI	301
7.1 Osvícenská proměna náboženských hodnot	304
7.2 Exkurz II. – poutní místo Bezděz osvícenskýma očima	319
7.3 Reformy osvícenského katolicismu	325
ZÁVĚR	335
SUMMARY	345
SEZNAM ZKRATEK	353
PRAMENY A LITERATURA	355
Rukopisné prameny	355
Staré tisky	355
Edice pramenů	360
Literatura	361
REJSTŘÍK OSOBNÍCH A MÍSTNÍCH JMEN	383
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	395

Úvodem

Při poznávání starších českých dějin hraje oblast víry, náboženství a zbožnosti obrovskou roli. V raně novověké společnosti prolínala tato témata každodenním životem příslušníků všech sociálních vrstev, určovala či alespoň velmi silně ovlivňovala jejich postoje, názory, jejich vidění světa i chování a činy. Je však málo oblastí lidského života minulosti, které by byly dnešnímu člověku tak vzdáleny jako právě náboženská problematika. Proměny, k nimž došlo ve společnosti českých zemí během posledního století, celkem silně zakryly prastaré křesťanské kořeny, ze kterých – ať chceme, nebo ne – naše současná společnost vyrostla. Obrovská zjednodušení a nepochopení úlohy náboženství a církvi pro život v minulosti jsou patrná v názorech převládajících v široké veřejnosti, o čemž přesvědčí sebekratší nahlédnutí do internetových diskusí, v nichž se taková témata občas vyskytnou. Ale i u vážných zájemců o starší české dějiny, například u posluchačů historie na filozofických fakultách, narážíme dennodenně nejen na faktické neznalosti náboženských reálií, ale současně i na určité nepochopení smyslu náboženského života v minulosti.

Tato odtrženost našeho současného světa od náboženského myšlení minulosti je samozřejmě logickým důsledkem historického vývoje a rozhodně nemá smysl nad ní jakkoliv lkát. Moderní společnost se od náboženského charakteru minulosti stále více odtrhuje, přičemž zdaleka nejde jen o důsledek její současné ateizace. Sama katolická odnož křesťanství opouští řadu svých tradic, vždyť v minulém století prošla obrovskými reformami II. vatikánského koncilu, které definitivně pohřbily mnohé z toho, co pro člověka raného novověku bylo v každodenní náboženské praxi naprosto běžné a srozumitelné.

Pokud však odmítáme nehistorické lkaní nad ztrátou křesťanských kořenů (které bývá občas doprovázeno moralizujícími povzdechnutími nad úpadkem současně zmaterializované, konzumní společnosti), vůbec to neznamená, že bychom chtěli rezignovat na

historické poznání náboženské tematiky. Naopak jde o oblast historické vědy, jež se v posledních dvou desetiletích bouřlivě rozvíjí, což je jak přírozenou reakcí na dlouhé období nesvobody a ideologického zkreslování těchto témat, tak důsledkem snahy osvětlit novým poznáním místa, která až příliš dlouho zůstávala zahalena v temnotách.

Účelem této knihy je zpřístupnění některých otázek a témat náboženské praxe 17. a 18. století. Jedná se o nenáboženské a nekonfesní studium, jehož předmětem je vzhledem ke katolické realitě pobělohorských českých zemí především katolický náboženský život a to, co bývá označováno jako barokní zbožnost. Okrajově se ovšem dotkneme také náboženského života těch, kteří v uvedeném období v Čechách a na Moravě katolictví odmítali a jako tajní nekatolíci žili složitým životem lidí pronásledovaných pro víru. Náš pohled je zaměřen výhradně na křesťanství, ponechává tedy stranou judaismus, který zde byl minoritním tolerovaným náboženstvím.

Rozsah knihy, ale ani dosavadní výzkum církevních a náboženských dějin, na kterém musí každá shrnující monografie stavět, nedovolují uchopit problematiku barokní zbožnosti v takové úplnosti, jak by si nepochybně zasloužila. Proto tato monografie nabízí několik synteticky pojatých témat, která považujeme za klíčová pro čtenáře, jenž se má podrobněji seznámit s tematikou náboženského života v 17. a 18. století. Její součástí jsou i mikrohistorické sondy, jež mu umožní vstoupit do zajímavého prostředí a seznámit se s případy typickými pro danou problematiku. Na mnoha místech necháme promlouvat prameny, aby se uživatelům této knihy přiblížily půvaby dobového jazyka, způsob myšlení tehdejších autorů i jejich argumentace.

Jedním z cílů knihy je seznámit čtenáře se základními reáliemi náboženského života a barokní zbožnosti, které jsou dnes již přinejmenším pozapomenuty. Z tematického hlediska tato práce nabízí vedle úvahy o vzniku a obsahu toho, co se obvykle zahrnuje pod pojem barokní zbožnost, také informace o kultech českého baroka, o rituálech a reáliích doprovázejících náboženský život, o laických institucích a aktivitách, jakými byla náboženská bratrstva a poutě. Dále se zde pojednává o problematice umírání a smrti, jež ve studované době představovala velké duchovní téma, ale také o nepřátelích

katolické církve a jejího vyznání. A konečně i o osvícenských vlivech na náboženský život a o zániku barokní zbožnosti. Výzkum je primárně zaměřen na duchovní svět laických věřících 17. a 18. století, většinou tedy ponechává stranou zbožnost katolického kléru, a to jak světského, tak i řeholního. Současně rezignuje na velké téma odchylek od oficiálních forem náboženského života, různých výstřelků a neoficiálních prvků zbožnosti – tato nesporně zajímavá tematika je dosud probádána spíš nahodile a k jejímu ucelenějšímu poznání bohužel dosud chybí systematictější základní výzkum.

Našimi průvodci po duchovním a náboženském světě barokního katolicismu se stanou především autoři náboženské vzdělávací literatury. Hlavním a nejlepším zdrojem informací, s nímž se bude čtenář v této knize často setkávat, je třídílné dílo příslušníka řádu křižovníků s červenou hvězdou a mimo jiné i známého barokního historika, Jana Františka Beckovského. Nese květnatý barokní název *Katolického živobyetí nepohnutelný základ, od svatých otcův [...] postavený, třemi neporušitelnými sloupy, jenž jsou víra, naděje, láska ubezpečený [...]* a pochází z počátku 18. století. Uvedená práce byla – stejně jako další naučné náboženské knihy, které používáme – původně určena pro duchovní vzdělávání člověka své doby. Díky jasnému a přehlednému popisu náboženské praxe barokního katolicismu tato díla představují nezastupitelnou pomůcku pro dnešní historické poznání, i když – a v tom je samozřejmě jejich omezení – zachycují především normy chování, příliš tedy nereflektují každodenní realitu.

* * *

V úvodu bych chtěl poděkovat všem, kdo mi byli při vzniku této knihy nápomocni. Neuvědoměle se o ni zasloužili univerzitní posluchači, studentky a studenti mých přednášek a semináře na toto téma, jejichž četné dotazy mě často nutily nahlížet do dalších a dalších pramenů, stejně jako znovu promýšlet nejrůznější aspekty barokního náboženského života. Poděkování za konzultace nad některými problémy patří mým kolegyním a kolegům z Historického ústavu AV ČR, především Kateřině Bobkové-Valentové, Martině Ondo

Grečenkové, Pavlu Kůrkovi, Jiřímu Hrbkovi a Marcelle Rossové. Děkuji také Tomáši Batkovi z ústavní knihovny, který mi obětavě pomohl při hledání starých tisků pro ilustrace. Za pomoc v oblasti historické geografie a místopisu děkuji Evě Semotanové, Evě Chodějovské a Robertu Šimůnkovi. Díkem za zprostředkování řady obtížně dostupných starých tisků jsem zavázán také kolegyni a kolegům z pražských i mimopražských institucí, Hedvice Kuchařové, Miloši Sládkovi, Vladimíru Maňasovi a Zdeňkovi Orlitovi. Velkou pomocí mi byla práce obou lektorů knihy, Pavly Stuchlé a Tomáše Malého, kterým moc děkuji jak za pečlivé pročtení textu, tak také za všechny názory, připomínky a návrhy na opravy a vylepšení. Prvním a pozorným čtenářem vznikajících kapitol této monografie byl můj syn Jan Mikulec, za což mu náleží velké poděkování. Jemu také tuto knihu věnuji.

Barokní zbožnost: Realita, nebo „zbožné přání“?

Pobělohorská doba je v českých zemích neodmyslitelně spjata s katolickým náboženstvím, které se zde v důsledku plošné rekatolizace obyvatelstva stalo jediným legálním křesťanským vyznáním. Rekatolizace představovala dlouhý, převážně násilný a v neposlední řadě také značně nákladný proces, jenž postupně učinil z naprosté většiny obyvatel Čech a Moravy katolíky. Otázkou samozřejmě zůstává hloubka jejich katolické víry. V prvních desetiletích po Bílé hoře se setkáváme s opětovnými odpadnutími od katolictví u řady lidí v okamžiku, kdy nátlak státu a církve z nějakého důvodu dočasně povolil. Jsou také známy případy, kdy zjištění farářů vydávali doklady o vykonané velikonoční zpovědi a přijímání pod jednou za peněžní, nebo dokonce za naturální úplatek, čímž umožňovali lidem odmítajícím katolictví obrat pouze předstírat.¹ U naprosté většiny obyvatel, kteří se vzdali své původní víry pod nátlakem, nemůžeme uvažovat o upřímném přijetí nového a donedávna nepřátelského vyznání, alespoň ne hned zpočátku. Na straně panovníka, jenž o plošné rekatolizaci svých poddaných v českých a rakouských zemích rozhodl, byl však mocný spojenec – čas. Konečný úspěch rekatolizace byl totiž podmíněn generační výměnou obyvatelstva. Co mohlo řadě lidí, kteří se narodili a část života prožili v atmosféře předbělohorské pluralitní konfesní společnosti, připadat jako ne-

¹ Jde především o případ Vavřince Hanžburského, který byl v polovině dvacátých let 17. století farářem u sv. Vojtěcha na Novém Městě pražském. Pro prodej zpovědních cedulek nekatolíkům byl uvězněn, vyšetřován a v roce 1631 popraven. Viz František VACEK, *Vavřinec a Mikuláš Hanžburský z Kopečka*, SH 3, 1885, s. 185–187. Dalším takovým případem byla aféra faráře Havla Zemánka ze Sadské, který však hrdelnímu trestu unikl – viz Josef HANZAL, *Rekatolizace v Čechách – její historický smysl a význam*, SH 37, 1990, s. 37–91, na s. 66.

přijatelné, to již bylo pro jejich děti a posléze především pro vnuky naprosto přirozené. Proto lze předpokládat, že postupem doby byla většina katolíků v Čechách a na Moravě o své víře pevně a upřímně přesvědčena, i když odtud nikdy zcela nevytizeli tajní nekatolíci.

U katolíků, kteří žili ve střední Evropě ve druhé polovině 17. a v první polovině 18. století, se obvykle hovoří o specifickém náboženském prožívání, které bývá označováno termínem barokní zbožnost či barokní spiritualita. Tyto výrazy patří mezi termíny, jež bývají v české historiografii hojně používány jako všeobecně rozšířené a srozumitelné pojmy. Jejich uživatelé většinou nepocítují potřebu je přesněji definovat či alespoň zhruba specifikovat. K této skutečnosti se před několika lety vyjádřila francouzská historička a bohemistka Marie-Elizabeth Ducreux, která upozornila na relativní novost obratu **barokní zbožnost** v českém dějepisectví, stejně jako na jeho příbuznost s německými pojmy *Barockreligiosität* a *Barockfrömmigkeit*. A také na fakt, že uvedené sousloví u nás nebylo výrazněji analyzováno a že slouží především k periodizaci dějin, k terminologickému označení pobělohorské doby.²

Pod spojením barokní zbožnost se skutečně skrývá časové vymezení (doba baroka do značné míry splývá s pobělohorským obdobím), stejně jako spíše tušené sdělení o zvláštním charakteru onoho – přirozeně katolického – náboženského života. Otázkou, kterou si většinou neklademe, zůstává, zda opravdu v katolickém prostředí po porážce stavovského povstání vykrytalizoval nějaký specifický druh náboženského prožívání. A pokud ano, bylo by namístě určit, v čem spočívala jeho specifika, jak se odlišovalo od zbožnosti starší i novější.

² Marie-Elizabeth DUCREUX, *Několik úvah o barokní zbožnosti a o rekatolizaci Čech*, FHB 22, 2006, s. 143–177, na s. 143–148. Přísnému, ale celkem realistickému hodnocení francouzské badatelky se vymyká v naší historiografii jediné dílo; nejvýrazněji a nejsystematičtěji se problematikou barokní zbožnosti dosud zabýval moravský historik církevních dějin Rudolf Zuber ve druhém dílu své vynikající syntézy o dějinách olomoucké diecéze na přelomu baroka a osvícenství – viz Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století II*, Olomouc 2003, s. 177–244.

1.1 Válka, rekatolizace a utváření katolického náboženského života

V odborné literatuře se občas objevují názory o proměnách v mentalitě obyvatelstva na našem území, k nimž mělo dojít za hrůz třicetileté války v prvních pobělohorských desetiletích. V kronikách, soukromých zápiscích a v korespondenci bývají objeveny stopy vypjaté atmosféry, na kterou nejednou upozorňoval kupříkladu Zdeněk Kalista. Dochované písemnosti osobního charakteru se měly vyznačovat zvýšeným smyslem pro nadpřirozeno, zesílenou citlivostí na neobvyčejné jevy, obrovským zájmem o předpovědi, vize a prorocství.³

Zmíněné pocity nejistoty a neklidu jsou v písemnostech z první poloviny 17. století skutečně snadno prokazatelné. Najdeme je u Mikuláše Dačického z Heslova, u Jana Amose Komenského, Jiřího Kezelia Bydžovského, Jana Jiřího Haranta, Václava Františka Kocmánka a mnohých dalších. Na deníku pražského novoměstského lékaře Matyáše Borbonia můžeme například porovnat jeho spíše racionální myšlení z devadesátých let 16. století se zápisky z roku 1622, do kterých se promítají touhy najít předzvěst obratu v pobělohorských poměrech ve vlastních snech, ale i ve zprávách o cizích vizích a různých nadpřirozených úkazech.⁴

U projevu pocitu životní nejistoty, neklidu a ohrožení se předpokládá, že šlo o důsledek rozpadu obecně přijímaných hodnotových systémů. To způsobovalo masové prosazování prvků zbožnosti a vypjaté religiozity, současně to mělo mít za následek vzestup počtu příslušníků lidových i intelektuálních vrstev, kteří nastoupili cestu

³ Srov. kupř. Zdeněk KALISTA, *České baroko*, Praha 1941, s. 16–17. Na tuto tendenci v memoárové literatuře z doby třicetileté války ovšem upozorňují i jiní autoři, kupř. Zdeňka TICHÁ v předmluvě k edici *Kroniky válečných dob*, Praha 1975. Srov. též Antonín KOSTLÁN, *K sociálním souvislostem utváření barokní mentality*, in: Zdeněk Hojda (ed.), *Kultura baroka v Čechách a na Moravě*, Praha 1992, s. 35–41.

⁴ Max DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky dr. Matyáše Borbonia z Borbenheimu*, Praha 1896; Gustav GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938.

osobního „hledačství“.⁵ V českých poměrech se zdůrazňuje, že tyto jevy byly vyvolány násilím doprovázejícím porážku stavovského povstání a dalšími bezprostředními zážitky válečných let přinášejících zkázu a rozvrat, ale že se na nich projevíly také další obecnější faktory – pocit sílic disharmonie světa a společnosti,⁶ rozpor mezi pokrokem vědění a tradičním obrazem kosmu a světa.⁷ Reakcí člověka na toto vše měla být zvýšená potřeba jistoty, kterou hledal v Bohu.

Takovou konstrukci vysvětlující onu předpokládanou proměnu mentality obyvatelstva a jeho obrat k nadpřirozenu bychom snad mohli přijmout, kdyby se nevyznačovala snahou o poměrně jednoduché a účelově racionalizované vysvětlení procesu, který musel být ve skutečnosti velmi složitý. Vždyť ona výše zmíněná písemná svědectví o duchovní atmosféře a vlastním náboženském prožívání, byť jsou sama o sobě zajímavá, ve skutečnosti nenabízejí příliš reprezentativní náhled do myšlení a citění v pobělohorské společnosti. Vypovídají o názorech několika vzdělaných příslušníků společenských elit, vesměs přímo postižených dramatickými událostmi (např. uvedený Borbonius byl v procesu s předáky stavovského povstání odsouzen k smrti a milost dostal až den před popravou,⁸ což mohlo mít na jeho psychický stav značný dopad). Není proto dost dobře možné chápat je jako svědectví o myšlení širších vrstev obyvatelstva. Ovšem ani z hlediska oněch elit tyto texty nejsou naprosto jednoznačným důkazem o obratu k duchovním záležitostem po Bílé hoře. Například mezi příslušníky intelektuálních špiček nekatolické společnosti se totiž už v předbělohorské době vyskytoval silný proud eschatologického myšlení, které se vyznačovalo mimo jiné i vírou v nejrůznější znamení a proroctví,⁹ takže pobělohorský zájem těchto lidí o různé

⁵ Antonín KOSTLÁN, *K sociálním souvislostem*, s. 38.

⁶ Josef PETRÁŇ, *Lid a národ v pobělohorském labyrintu*, in: *Naše živá i mrtvá minulost*, Praha 1968, s. 72–106.

⁷ Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1995, s. 182.

⁸ Gustav GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 109; Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1985 (2. vyd.), s. 251.

⁹ Problematice eschatologického myšlení nekatolických intelektuálů kolem Bílé hory je věnována objevená monografie Vladimíra Urbánka,

předpovědi a o – z našeho pohledu – iracionální záležitosti zdaleka nemusel být něčím novým.

Pokud zaměříme pohled na nižší společenské vrstvy ve venkovském prostředí za třicetileté války s cílem alespoň zhruba odhadnout tamní náboženské klima, shledáme zde širokou škálu postojů mezi dvěma krajními póly. Prvním byl aktivní odpor venkovanů proti vnucovanému náboženství, který vedl až k násilí – například k nábožensky motivovaným nepokojům v severovýchodních Čechách v letech 1627–1628,¹⁰ nebo k fyzické likvidaci některých reprezentantů rekatolizace, jako například jezuitského misionáře Matěje Burnatého (Burnatius) ubitého ve vsi Libuň u Rovenska v roce 1629.¹¹ Druhou krajnost pak tvořila až překvapivá náboženská netečnost. Jezuitský misionář jihozápadních a jižních Čech, Albrecht Chanovský, například seznamoval venkovany se základními zásadami ani ne tak katolické, jako spíše širěji křesťanské víry, učil je nejběžnějším modlitbám či desateru, sloužil mše v kostelích, které nebyly řadu let užívány apod.¹² Neschnost katolické církve rychle a bezzbytku

jejíž autor se v úvodní pasáži věnuje stručnému zhodnocení dosavadní literatury na toto téma v širším kontextu evropského bádání – viz Vladimír URBÁNEK, *Eschatologie, vědění a politika. Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*, České Budějovice 2008, k literatuře s. 10–28.

¹⁰ Např. srov. Eliška ČÁŇOVÁ, *K problematice povstání r. 1628 na trčkovských panstvích v Podorlicku*, Orlické hory a Podorlicko 6, 1974, s. 95–112; Václav MATOUŠ, *Velká selská rebelie na opočenském panství roku 1628*, Orlické hory a Podorlicko 11, 2001, s. 160–165; Michal HOFMAN, *Ke strategii a organizaci povstání na trčkovských panstvích roku 1628*, Orlické hory a Podorlicko 14, 2007, s. 285–298; Jaroslav ŠŮLA, *Povstání na jaře roku 1628 v severovýchodních Čechách – nevyřešené problémy*, Panorama 17, 2009, s. 43–47.

¹¹ Kateřina HÁJKOVÁ-PASTYŘÍKOVÁ, *Památky na patera Matěje Burnatia*, in: Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfovi Andělovi, CSc., Liberec 2004, s. 203–208; František MIKULE, *Rovenská rebelie*, Od Ještěda k Troskám 17 (33), 2010, č. 4, s. 272–274.

¹² Jiří MIKULEC, *Albrecht Chanovský a rekatolizace jihozápadních Čech*, in: Radek Lunga (ed.), Ondřej František Jakub de Waldt (1683–1752) a jeho doba, Dobruška 2005, s. 53–58.

Vyobrazení smrti pátera Burnatia na vrcholu sloupu v podobě božích muk. Tento památník nechali na místě jeho smrti v Libuni u Rovenska vystavět kolem roku 1680 jezuité z jičínské koleje.

nahradit vypuzené utrakvistické faráře, která měla za následek v některých částech Čech farnosti dlouhodobě nesprávané (či jen chatrně administrované některým ze sousedních farářů),¹³ vedla na

¹³ Situaci farní správy v jednotlivých krajích Čech v roce 1624 popsala první reformační komise, která mimo jiné sledovala obsazenost far. Ukázalo se, že nejlepší poměr far obsazených katolickým farářem oproti farám neobsazeným je 1 : 1, že však v řadě krajů je tento poměr mnohem horší, zcela katastrofální duchovní péče pak byla 1 : 6 až 1 : 7. Za takové situace ovšem nebyla v řadě neobsazených farností duchovní správa vůbec zajištěna, i když byly formálně spravovány sousedními faráři. Viz Eliška ČÁŇOVÁ, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671)*, SAP 35, 1985, č. 2, s. 486–557, na s. 518–525.

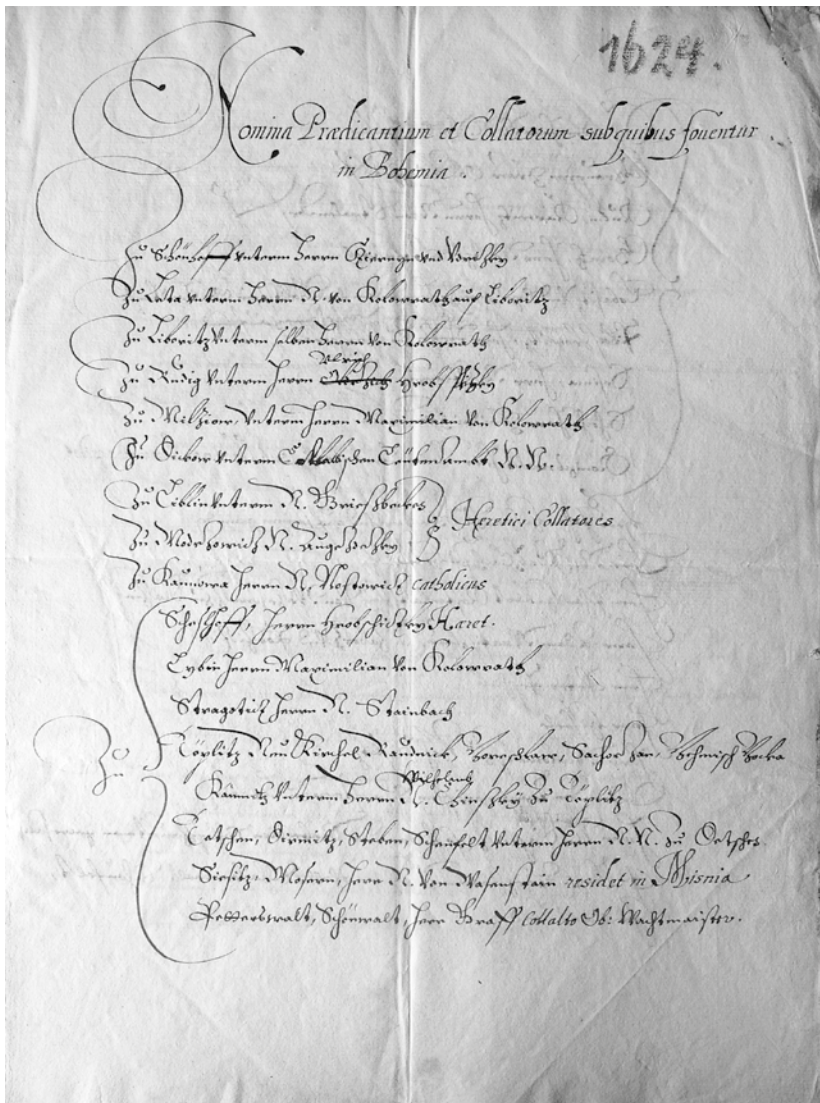

některých územích k obrovské zanedbanosti duchovní správy, která se v neklidných letech třicetileté války nemohla výrazněji zlepšit a i poté byla rekonstruována jen pozvolna a postupně.¹⁴

Uvažujeme-li o náboženském klimatu českých zemí za třicetileté války, pak si musíme položit otázku, do jaké míry zde v této době k proměně mentality obyvatelstva skutečně došlo. Samo téma proměny nutí ke srovnání nového stavu se stavem předešlým, tedy v našem případě doby pobělohorské s obdobím předbělohorským. Zde se ukazuje, že ono století před stavovským povstáním a jeho porážkou na bělohorské pláni vůbec nepatřilo k dobám nábožensky vlažným. Již na konci 19. století konstatoval jeden z nejlepších znalců každodenního života v 16. století, Zikmund Winter, že křesťanská zbožnost v této době pronikala veškerým životem. O oné zbožnosti pak napsal, že byla „zakotvená na víře silné, hluboko v duši vstípené“.¹⁵ Rozvinutý náboženský život jednotlivců dokládá řadou jeho projevů – četnými modlitbami přes celý den, žehnaním jídla, poklekáním z nejrůznějších důvodů, náboženskou četbou laiků, návštěvou bohoslužeb, oslavami četných svátků a v neposlední řadě i hojnou účastí na náboženských slavnostech. Také u veřejného života zdůraznil, že byl v předbělohorské době „proniknut momenty církevními“. V případě návštěvy pobožnosti a přijímání svátostí sice Winter konstatoval stížnosti duchovních,

¹⁴ K vývoji farní správy v pražské arcidiecézi srov. František ŠTĚDRÝ, *Počet far v době předhusitské a po Bílé hoře*, SHK 21, 1920, č. 1–2, s. 10–30; Eduard MAUR, *Problémy farní organizace pobělohorských Čech*, in: Zdeňka Hledíková (ed.), *Traditio et cultus. Miscellanea historica Bohemica* Miloslao Vlk archiepiscopo Pragensi ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata, Praha 1993, s. 163–176. Z nové literatury zabývající se církevní správou na konkrétním území i s ní související obnovou farní sítě viz například Pavla STUHLÁ, *Prachatický vikariát 1676–1750. Vybrané otázky církevní správy*, Praha 2004; Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010.

¹⁵ Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století II*, Praha 1896, s. 915. Tématu zbožnosti je v této knize věnována pátá kapitola knihy čtvrté, s. 915–943.

Ukázka úřední písemnosti z počátků rekatolizace: titulní list soupisu nekatolických kazatelů (predikantů) a patronů kostelů (kolátorů), u nichž tito duchovní v roce 1624 přes veškeré zákazy působili. Německý text má latinský nápis a zachoval se v Archivu pražského arcibiskupství, NA Praha, APA, C 80, recepta 1623–1625.

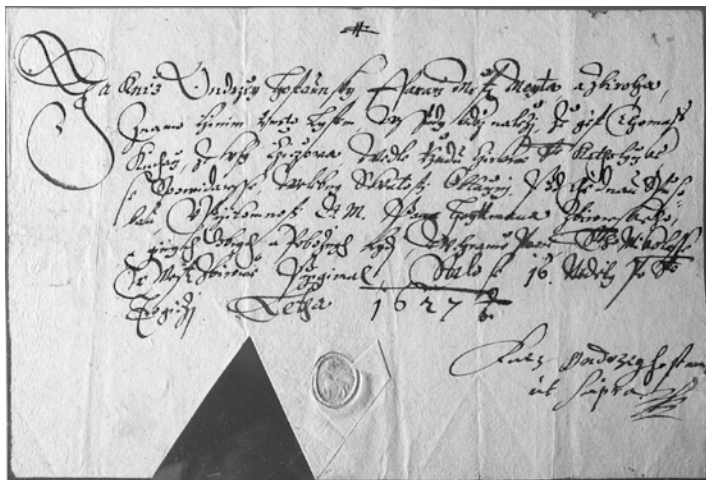
že lidé nechodí ke stolu Páně tak často jako v minulosti, ale při srovnání poměrů 16. století s mravně přísnější dobou pohusitskou napsal, že se v podstatě nejednalo o „nevěru“ nebo „náboženskou tupost“, nýbrž vysvětlení viděl v „lehkomyslnějším, veselejším rázu života tehdejšího“.¹⁶

Životní styl renesance a manýrismu, na který Zikmund Winter jako bedlivý pozorovatel městského života naráží, může skutečně vzbuzovat zavádějící dojem, že náboženská horlivost této doby byla podstatně menší, než jakou budeme sledovat v období baroka. Druhým faktorem, který zkresluje pohled na předbělohorskou zbožnost, je tehdejší multikonfesní společnost, v níž se vyskytovaly případy náboženské řevnivosti a nenávisti, jež svádějí k mylné interpretaci. Winter se věnoval různým excesům v náboženském životě a proticírkevním vystoupením, s nimiž je možné se v pramenech občas setkat a které by při povrchním pohledu mohly být považovány za projevy „nenábožnosti“. Na pramenném výzkumu konkrétních příkladů ukázal, že takové projevy náboženské laxnosti či vystoupení proti článkům víry nebo liturgické praxi měly většinou důvody v konfesních rozporech. Že tedy převážně nešlo o nedostatek náboženského cítění a úcty k Bohu, ale o projev antipatií jedinců vůči nepřátelskému vyznání, které jim často bylo nějakým způsobem vnucováno.

Naše skepse k hledání zásadních proměn mentality obyvatelstva českých zemí v důsledku porážky stavovského povstání a hrůz třicetileté války neznamená, že bychom chtěli význam těchto událostí pro náboženský rozvoj zcela zavrhnout, spíše upozorňujeme, že jde o problematiku složitější, než jak bývá prezentována. Vycházíme z názoru, že podstatnější vliv než sama třicetiletá válka měla na utváření náboženského života po Bílé hoře plošná rekatolizace Čech a Moravy, o které rozhodl Ferdinand II. na počátku dvacátých let 17. století.¹⁷ Také u tohoto procesu bylo nedílnou součástí násilí, a to jak ve své brachiální podobě, tak ve formě sociálně, ekonomicky

¹⁶ Tamtéž, s. 919.

¹⁷ Jiří MIKULEC, 31. 7. 1627 – *Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005, s. 31–47.

Písemné potvrzení o vykonané zpovědi a přijímání pod jednou, tzv. zpovědní cedulka z roku 1627. „Já kněz Ondřej Hostounský, farář měst Mejšta a Zbiroha, známo činím tímto listem všady, kdež náleží, že jest Thomáš Kuchař ze vsi Čičova vedle řádu církve svatě katolické se spovídavše, Velebný Svátosti oltářní pod jednou způsobou v přítomnosti Jeho Milosti pana hejtmána zbirovského a jiných dobrých a pobožných lidí v chrámě Páně svatého Mikoláše v městě Zbirově přijímal. Stalo se 16. neděli po svatě Trojici létha 1627 [19. září 1627].“ NA Praha, APA, Miscellanea, č. 4372 (1626–1628).

i psychicky podmíněného nátlaku a donucování.¹⁸ Především tam, kde již došlo k formální konverzi bývalých nekatolíků, ustupovaly násilí a regulace „shora“ do pozadí. Přímý rekatolizační tlak byl nahrazen byrokratickými opatřeními v podobě evidence velikonočních zpovědí, stejně jako dozorem městských rad a vrchností nad věřícími. Šlo o četné vrchnostenské příkazy, zákazy, nařízení a také

¹⁸ Jiří MIKULEC, *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace v Čechách – jedna z možností výzkumu náboženských dějin*, in: Martin Elbel (ed.), *Limity a možnosti historického poznání*. Sborník z cyklu přednášek, Olomouc 2008, s. 115–123.